

PRETOPIA

STEFRAAN
VANDIIST

33 INSPIRERENDE TOEKOMSTSCENARIO'S
VOOR DUURZAME ONDERNEMERS

Lannoo
Campus

INHOUD

Over Pretopia	9
De Tuin der Lusten	11
SCENARIODENKEN (SLEUTEL 1)	17
Antwerpen 2052 - De pampermaatschappij	23
Antwerpen 2052 - De ecodictatuur	25
Antwerpen 2052 - De vrije val	29
Antwerpen 2052 - Het symbiosceen	31
1 MOBILITEIT	35
De witkarren	35
Multi-Modi plaza	38
Gedecentraliseerde distributie	50
Pedaalpaden	59
Manifest voor duurzame mobiliteit	66
HET TRANSITIEMODEL (SLEUTEL 2)	68
2 VOEDING	71
De tovenaar en de profeet	71
De cyberboerderij en de pluknatuur	75
Animalfree Meat Packers	85
Planet-to-plate gastronomie	94
Strategische tips voor merkenbouwers	97
DE TOEKOMSTLENZEN (SLEUTEL 3)	98
3 ONDERNEMEN	105
De impacteconomie	105
De digitale distributie van de toekomst	114
Digitale kampvuren	121
Heringevulde handelskernen	128
Gedataficeerd metabolisme	136
Urban Biobelts	143
Na het Meta-bioom	147

	Survival pod of survival patch?	151
	DE SUSTAINABILITY SWEETSPOT (SLEUTEL 4)	157
	De zeven pijlers van een circulaire economie	160
4	WELZIJN	163
	Nieuwe maatstaven	163
	Natuur-inclusieve buurtontwikkeling	172
	Wat is de prijs van de natuur?	181
	De zwarte zwaan en de grijze neushoorn	189
	CAUSAL LAYERED ANALYSIS (SLEUTEL 5)	192
5	EMPOWERMENT	195
	Contextcreatie	195
	Stadshuiskamers	197
	Levende laboratoria	205
	Generatie generositeit	215
	DESIGN SPRINT (SLEUTEL 6)	221
6	URBANISATIE	227
	Stadstamagotchi's	227
	De 15-minutenstad	234
	Klimaatpositief bouwen	241
	Crowdbuilding	249
	Waterbestendige stadswijken	253
	Strategische tips voor een verhaal over klimaat	260
	HET TRIPLE F-MODEL: FUN, FACTS & FAITH (SLEUTEL 7)	262
7	STREVEN NAAR BALANS	269
	3D Ocean Farming	269
	Planet Positive Packaging	279
	Het wereldwijde woud	289
	De Climate Engineering Wildcard	297
	Reuse depots	305
	Het energieparadijs	313
	WE, MYSELF & N.I. (SLEUTEL 8)	320

8	HOE VERANDER JE EEN SYSTEEM?	323
	De eik en de wilg	323
	Zevenmijlslaarzen voor systeemontwerpers	329
	HET RAAM VAN OVERTON (SLEUTEL 9)	333
	Dansen met systemen	336
	Nawoord	341
	Bronnen	345
	Oneindige dankbaarheid	347
	Over Stefaan Vandist	349

OVER PRETOPIA

9

33 INSPIRERENDE TOEKOMSTSCENARIO'S VOOR DUURZAME ONDERNEMERS

Met dit boek neem ik je mee op pelgrimstocht. Die tocht leidt langs een reeks creatieve broedplaatsen binnen en buiten de Lage Landen waar je de toekomst al in de steigers ziet staan. Hoewel we in dit boek de grote ecologische en sociaal-economische uitdagingen van de eenentwintigste eeuw dus recht in de ogen kijken, is het niet de bedoeling om met nieuwe, grote analyses op te komen draven over alles wat los en vast zit. Veel liever bespeur ik de reikwijdte van een veelvoud praktische, impactvolle oplossingen en hun onderlinge dwarsverbanden. Wat ik in dit boek laat zien, is dat heel wat creatieve oplossingen voor een duurzame toekomst al bestaan. Alleen zijn ze nog niet netjes overal bekend, beschikbaar, werkbaar of zichtbaar. Om daar iets aan te doen, kan dit boek beschouwd worden als een papieren *Tinder* waar u, beste lezer, doorheen bestaande scenario's kunt *swipen* om de samenleving klaar te maken voor de toekomst. Zo wil ik entrepreneurs, intrapreneurs, beleidsmakers, ambtenaren, burgervaders en -moeders verleiden tot een van de mooiste avonturen van deze tijd: met innovatie, ondernemerschap en missiegedreven beleid bijdragen aan een toekomstbestendige samenleving.

The next big thing, will be a lot of small things.

Ieder hoofdstuk kun je opvatten als een innovatiebriefing. Het zijn thematische horizons en denklijnen om inspiratie en ideeën op te doen. Ik heb ook negen methodische sleutels doorheen het boek verspreid. Samen vormen ze een Zwitsers zakmes dat je zal helpen grip te krijgen op je eigen toekomst. Je hoeft het boek niet lineair door te nemen. Je kunt je laten leiden door je eigen interessesfeer of professionele uitdagingen en zo je eigen route volgen. Zo wil ik iedere organisatie motiveren om haar eigen *Pretopia* te creëren. *Pretopia* is een mentale vrije ruimte tussen utopie en dystopie waar je experimenteel updates en upgrades kunt creëren voor de samenleving. Want de ecologische en sociale uitdagingen die zich vandaag stellen, zullen geen invulling krijgen door één *deus ex machina*. Het verhaal dat we voor ons hebben, bestaat uit een optelsom van vele, diverse oplossingen. Verandering is een businesscase.

Veel leesplezier!

Stefaan Vandist

© Jeronimus Bosch

DE TUIN DER LUSTEN

VAN PUBLIEKE OPINIE NAAR PUBLIEKE VERBEELDING

Vermoedelijk ergens in de jaren negentig van de vijftiende eeuw levert een kunstenaar in de Zuidelijke Nederlanden een meesterwerk af dat het verhaal van de mensheid in een hallucinante satire vat. Vanwege haar erotische taferelen en afwijkende beeldtaal wordt het niet geschikt bevonden als altaarstuk in de kerk. En vijfhonderd jaar later is het nog steeds een van de moeilijkst te interpreteren schilderijen uit de westerse cultuurgeschiedenis.

Het driepaneel met als centrale luik de Tuin der Lusten is van de hand van een *Seer vermaerd schilder* die zijn werk signeert met de naam Jheronimus Bosch. Bosch is kind van een transformatieve tijd. In de late middeleeuwen brengen ontdekkingsreizigers wilde verhalen, vreemde vruchten, bizarre beesten en kostbare rariteiten mee uit verre oorden. Columbus ontdekt Amerika en Erasmus schrijft zijn *Lof der zotheid*. De boekdrukkunst is de exponentiële technologie van haar tijd en versnelt de snelheid van verandering. En in de economie maakt traag maar gestaag een zeer productiviteitsverhogende software haar opgang: dagen worden ingedeeld in vaste uren. Landbouw, handel én bestuur krijgen een efficiëntieslag. En de bloeiende handelsstad Den Bosch – tevens thuisstad van Jheronimus Bosch – vaart er wel bij.

De Tuin der Lusten markeert dat kantelpunt. Een wereldbeeld waar God centraal staat, staat op het punt te kantelen naar een wereld waar de mens de maatstaf van alle dingen wordt. Kunsthistorici beschouwen het schilderij als een scharnierwerk van de hooggotiek naar de noordelijke renaissance. Ik neem je even mee doorheen het schilderij. Als toeschouwer wandel je via het linkerpaneel het aards paradijs binnen. We treffen Adam aan die met open ogen van verbazing zit te kijken hoe God net zijn ega Eva geschapen heeft. De schepping

is weergegeven als een fantasielandschap met huppelende konijnen, fabeldieren, bosvogels, exotische beesten en de fontein van de eeuwige jeugd.

Maar de sacrale orde Gods blijkt broos en van korte duur. Want je aandacht wordt heel snel gezogen naar het middenpaneel van de Tuin der Lusten. Hier is de mens in een soort utopisch liefdesparadijs terechtgekomen waar het leven en de liefde gulzig gevierd wordt. Op de voorgrond laaft een grote groep mensen zich aan overvloed, mansgrote vruchten en vrije liefde. Het is een broeierige drukte van eeuwig jonge en naakte mensen, vliegende vissen, griffoenen, zeemeerminnen en heel wat onbeduidende levensvormen. Planten groeien er uit eieren en mensen vinden geborgenheid in bloemen. Terwijl een groep jonge snaken zich achteruit uit een ei in het water laat zakken, zuigt een andere groep op de knieën aan een buitenproportionele aardbei. Weinig houdt steek. Alles lijkt te gebeuren, gewoon omdat het kan. Halverwege het middenpaneel rijdt een bonte stoet mannen en dieren in een driftige en lustverslaafde moriskensdans rond een vijver badende, belangstellende dames.

*Een wereldbeeld waarbij God centraal staat,
staat op het punt te kantelen naar een wereld waar de mens
op basis van zijn eigen verlangens de wereld vormgeeft.*

De dieren, vogels, vruchten en allerlei meegetroonde objecten hadden in de middeleeuwen een symbolische betekenis om rode oortjes van te krijgen. Daarom werd jarenlang aangenomen dat de Tuin der Lusten een morele boodschap had. Was dit één grote aanklacht tegen ontucht? Het aanpalende, derde paneel toont immers de volgende stap: eeuwige hel en verdoemenis. Tussen het aards paradijs (links) en de hel (rechts) is er maar één plausible korte weg, en dat is die van de zonde. Tegenover het idee dat dit werk één grote waarschuwing is tegen zedelijke verloedering, zijn er ook genuanceerdere verklaringen. Want het tafereel staat ook bol van satirische elementen. Wie weet profiteert Jheronimus Bosch van de afnemende rol van de Kerk en speurt hij de grenzen af van het betamelijke, op zoek naar nieuwe manieren om de schepping te vieren. Het hele drama van liefde, lust en het schijnparadijs zijn ideaal om zich te manifesteren als moralist, satiricus én rasechte entertainer tegelijk. Misschien beschouwde hij het wel als een slimme, commerciële zet om zowel de Kerk als de hogere burgerij tegelijk te behagen.

Anderen menen dat de Tuin der Lusten het bewijs levert dat Jheronimus Bosch een adamiet moet zijn geweest. Deze middeleeuwse sekte – ook wel Broeders

en Zusters van de Vrije Geest genoemd – deed aan naaktlopen, vrije liefde en polyamorie. Het was hun overtuiging dat de mens zo zou terugkeren naar een toestand van pure, natuurlijke onschuld. Alleen zo zou de mens het paradijs op aarde over zich kunnen afroepen.

Net zoals zijn collega-kunstschilder Peter Brueghel de Oude is Jheronimus Bosch verzet op de menselijke gekkigheid, zijn impulsieve en irrationele gedrag en zijn onvermogen rust en evenwicht te vinden. Brueghel schildert flink wat decennia later Luilekkerland, waar hij de toestand weergeeft in het utopische Land van Kokanje: werken is er verboden, gebouwen zijn gebouwd met vlaaien en taarten, en mensen liggen amechtig van luiheid en vraatzucht knock-out op de grond. Wie weet is de Tuin der Lusten van Bosch ook een tragikomisch pseudoparadijs: Geen Oktoberfest, maar wel een Woodstock – wat zeg ik – een Tomorrowland, Coachella, Electric Daisy Carnival of Burning Man avant la lettre.

Ik kijk opnieuw naar de Tuin der Lusten. Bovenin het schilderij, aan de horizon, bevindt zich een meer. Een vijftal structuren lijken er geland te zijn. Zijn het gebouwen? Nieuwe levensvormen? Buitenaardse bezoekers? Ik kan ze niet thuisbrengen. Hun vleeskleurige en plantaardige vormen doen vermoeden dat ze in leven zijn. Ik laat mijn verbeelding schaamteloos de vrije loop: wat als dit een vijftiende-eeuwse vooruitblik is naar een verre toekomst? Nadat achtereenvolgens God en de mens centraal stonden ... staat hier dan opnieuw de natuur centraal? Of de technologie? Of zijn natuur en technologie versmolten en één geworden? En is de mens eindelijk thuisgekomen in zijn eigen ontworpen aards paradijs? De finale Tuin der Liefde? Stopt hier de geschiedenis? Het schilderij blijft je verbeelding uitdagen met mogelijkheden. En misschien was dat exact de bedoeling.

*Een utopie is geen blauwdruk of eindbestemming,
maar een provocatie om je verbeelding uit te dagen.*

De eerste op schrift gestelde utopieën zijn vroegmodern en komen uit de zestiende eeuw. Kenmerkend aan Thomas Mores *Utopia*, Bacons *New Atlantis* en Campanella's *Civitas Solis* is dat ze niet als blauwdruk of gebruiksaanwijzing geschreven zijn. Ze wijzen eerder op een mogelijkheid om met verandering om te gaan. Utopieën boden oriëntatiepunten in een tijd waar het grotere verhaal van de mensheid op drift raakte. Utopieën waren zowel gelukkige als niet bestaande plaatsen. Ze zijn geen finale eindbestemming, maar juist een startpunt dat helpt om richting te vinden. Ook als we vandaag de dag voor

bedrijven of overheden toekomstscenario's ontwikkelen en wenkende perspectieven schetsen, beschouwen we ze niet als blauwdruk of meerjarenplan. We ontwikkelen ze als vensters en deuren waarlangs nieuwe ideeën ingang kunnen vinden, debatten worden aangezwengeld en oplossingen in een nieuw licht worden geplaatst. Toekomstbeelden zijn verhalen. De mooiste toekomstbeelden zijn eerder compacte kunstwerkjes dan grote wetenschappelijke analyses. De inhoudelijke accuraatheid is minder belangrijk dan de conversaties, inzichten, strategische opties, beslissingen en toewijding die ze produceren. Ze geven de samenleving een nieuw en noodzakelijk verhaal. Vandaag is de toekomst vaak voorwerp van een ideologisch overtrokken oorlog van publieke opinie, terwijl ze veel beter voorwerp zou kunnen zijn van publieke verbeelding. Zoals de Nederlandse uitvinder, kunstenaar en techno-poëet Daan Roosegaarde het een dikke vijfhonderd jaar later stelt in zijn eerste monografie (2019):

Je verandert de wereld niet met cijfers en statistieken, maar door mensen hun verbeelding te triggeren met een nieuwe wereld. Dat is hoe je mensen mobiliseert.

Het gevoel van bestendige thuisloosheid dat mensen zo typeert – ook wel *schizotopie* genoemd – zorgt ervoor dat we altijd uitkijken naar een betere wereld. Het zit in onze natuur. We zijn *homo sapiens* en het definieert ons als soort. Iedere afgrond is op die manier telkens de aanleiding voor het bouwen van nieuwe bruggen. Sinds de val uit het aards paradijs is de mens aangewezen op de kracht van zijn verbeelding. En verbeelding maakt het onwaarschijnlijke werkelijk. Als je door een roze bril kijkt, zie je overal van onderop de prototypes ontstaan van een nieuwe wereld. De samenleving van morgen staat vandaag al in de steigers. Veel mensen betogen dat utopisch denken, niet onterecht, ook gevaren inhoudt. Heel wat donkere bladzijden in de geschiedenis zijn vaak begonnen met utopisch denken. Ik geloof eerder in de pretopie, dan in de utopie. Een pretopie is een mentale (en vaak ook fysieke) vrije ruimte waar met de toekomst geëxperimenteerd kan worden en van waaruit een bestendige stroom beschavingsupdates en -upgrades haar weg kan vinden naar de samenleving. Inmiddels zijn steeds meer oplossingen voor een toekomstbestendige samenleving beschikbaar. Ze laten zien dat er tussen utopie en dystopie vele toekomst mogelijk zijn. Aan ons om ze voor het voetlicht te brengen, te schalen, digitaal te schragen en onderling te verbinden tot – wie weet – een Tuin der Lusten.

SCENARIO- DENKEN (SLEUTEL 1)

DE TOEKOMST IS HISTORISCHE FICTIE IN DE OMGEKEERDE RICHTING

Als eerste sleutel waarmee de toekomst kan ontgrendeld worden, presenteer ik meteen het krachtigste, meest gebruikte en meest omvattende stuk gereedschap waarmee aan toekomstverkenning wordt gedaan: scenariodenken. Martin Raymond, co-oprichter van de Londense Future Laboratory, noemt het de *multiple futures machine*. Daar waar trendwatching uit is op het identificeren en duiden van significante (gedrags)veranderingen of het ontdekken van *the next big thing*, zijn toekomstverkennende scenario's beschrijvingen van hoe het nieuwe het leven van ons allemaal kan beïnvloeden. Scenario's zijn in essentie niets meer dan fictieve verhalen over mogelijke toekomsten. En dan hebben we het niet alleen over de wenselijke toekomst, maar ook de mogelijke, waarschijnlijke, aannemelijke, te vermijden en, als het even kan, ook de quasi ondenkbare toekomst. Ze maken dus nooit aanspraak op dé toekomst en zijn dus geen voorspellingspogingen. Scenario's beogen eerder een stevige blikverruiming die ons gezamenlijk losmaken van het hier-en-nu-denken. De oefening helpt ons beter voorbereiden op de toekomst, hoe die zich ook aanmeldt. Ze zijn er om onze bestaande, veelal beperkte ideeën te provoceren en willen ons verrassen met waar de golven van verandering ons kunnen brengen. De meest gangbare methodiek levert vier toekomstbeelden op. Ze geven ontwerpers, marketeers, leidinggevend en beleidsmakers dieptezicht en een gemeenschappelijk referentiekader. Uiteindelijk helpen ze ons om betere leiderschapsvragen te stellen en te benoemen wat waard is om na te streven en wat beter vermeden kan worden. Of zoals scenarioplanner en toekomstverkenner Kees van der Heijden het stelt: scenario's zijn uitnodigingen voor een strategisch debat.

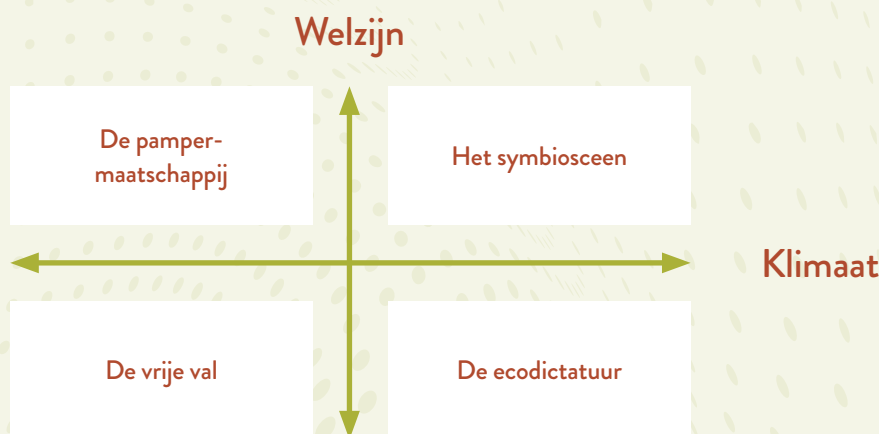
Enkele kenmerken van een geslaagde scenario-oefening, zoals ik ze zelf graag zie:

- Toekomstscenario's zijn als films. Je weet dat het fictie is, maar mits een geloofwaardige setting, een nobele strijd tegen het kwaad en een spannend plot blijf je geboeid. Een beetje gevoel voor spektakel helpt mensen om de ware impact te vatten.
- Geslaagde toekomstscenario's zijn gelaagde toekomstscenario's. Het ene mag dan wat wenselijker zijn dan het andere, maar toch kan een toekomstbeeld maar beter bol staan van de tegenstrijdigheden, anomalieën en tekortkomingen. Scenariodenken is niet wensdenken.
- Omdat de meeste scenario-oefeningen een horizon voor zich hebben van tien tot dertig jaar, is er ruimte genoeg voor verandering, maar zijn heel wat elementen nog goed herkenbaar. Het is onvermijdelijk dat je elementen terugvindt in je verhalen die zich in feite vandaag al ontwikkelen. Herkenbaarheid is goed opdat mensen zichzelf in het verhaal kunnen vinden. Dat we daarbij af en toe ontwikkelingen uit het heden lineair doortrekken naar de toekomst, is niet noodzakelijk een probleem, zolang we maar niet blind zijn voor mogelijke systeemkantelingen die voor ons liggen.
- Gedoseerd de randjes van het betamelijke opzoeken is een goed idee. Een goed scenario heeft oncomfortabele en zelfs provocerende elementen. Die dwingen ons om onszelf en het bestaansrecht van onze organisatie in vraag te stellen en dat maakt de debatten die erop volgen veel interessanter. Er moeten immers keuzes gemaakt worden.
- Scenario's hoeven niet te lang te zijn en niet alles in detail toe te lichten. Suggestie, betekenisdeficiëntie en open eindjes werken narratief juist goed. Filmtrailers zijn bijna helemaal betekenisdeficiënt, maar zetten wel je aandacht op scherp. Ze nodigen lezers uit om zich te verbinden met de verdere afloop en om de bestaande witruimte met hun verbeelding zelf in te vullen.

Een eerste belangrijk element in de constructie van scenario's zijn *autonome ontwikkelingen*. Autonome ontwikkelingen zijn de grote, globale, maatschappelijke veranderingen – ook wel megatrends genoemd – waar je als organisatie wel gretig op kunt inspelen, maar waar je weinig sturingskracht op kunt uitoefenen. Denk maar aan vergrijzing, urbanisering, klimaatverandering, digitalisering ... Hoe je die megatrends op het spoor komt en overzichtelijk maakt, lees je op pagina 98. Voor de scenario-oefening in dit boek heb ik gekozen voor klimaatverandering en welzijn: de evolutie naar een samenleving die steeds meer aandacht heeft voor welzijn en die niet alleen maar haar succes afrekent op het vlak van welvaart.

Een tweede belangrijk element is *kritische onzekerheid*. Ten aanzien van iedere autonome ontwikkeling zijn heel wat onzekerheden. Zo is het een belangrijke vraag of – en in welke mate – we er als internationale gemeenschap in zullen slagen de klimaatverandering te bestieren en hoe onze aandacht voor (mentale) gezondheid en welzijn zich verder in de samenleving en de economie gaat manifesteren. Na tientallen proefjes om kritische onzekerheden tegenover elkaar te plaatsen, heb ik voor deze twee gekozen. Het leven in 2050 en daarna zal in zeer grote mate bepaald worden door ons vermogen ecologische uitdagingen en maatschappelijke veranderingen bij te benen en tegelijk tegemoet te komen aan bijna 10 miljard mensen die vooral in steden zullen leven.

SCHEMA 1: MATRIX SCENARIODENKEN

Die twee onzekerheden leveren dus een matrix op die het resultaat is van de confrontatie tussen *planetaire gezondheid* en *sociale gezondheid*, en dus de basis is voor vier toekomstscenario's.

Wanneer we het hebben over planetaire gezondheid, hebben we het over de staat van onze ecosystemen, de biosfeer, het klimaat, de oceanen, wouden, kwaliteit van oppervlaktewater enzovoort. Wanneer we het hebben over sociale gezondheid bedoel ik de algemene staat van de mensheid: zoals levenskwaliteit, volksgezondheid, onderwijsniveau, toegang tot zinvol werk en, zeker niet te vergeten: mentale gezondheid. Beide gezondheidsaspecten zijn in evolutie. Onze planetaire staat gaat achteruit en onze sociale gezondheid gaat er al decennia lang gestaag op vooruit. Voor wie bij dat laatste de wenkbrauwen frons,

raad ik van harte aan het boek *Factfulness: Ten Reasons We're Wrong About the World* van wijlen statisticus Hans Rosling te lezen. Daarin stelt hij dat, in tegenstelling tot wat we vaak denken, het grootste deel van de mensheid er met betrekking tot een heel spectrum welzijnsmaatstaven (zoals levensverwachting, geletterdheid, toegang tot nutsvoorzieningen) er de afgelopen decennia fors op vooruit is gegaan.

En last but not least heb ik gekozen om een scenario-oefening te doen rond mijn eigen heimat, de stad Antwerpen. De volgende vier verhalen beschrijven een toekomstige metropool in het jaar 2052.

